

NÁSTIN MEDIÁLNÍHO DISKURSU O JANOVĚ: Kriticko-diskursivní přístup

Petr Vašát

Katedra antropologických a historických věd, FF ZČU v Plzni, Petr.Vasat@seznam.cz

OUTLINE OF THE JANOV MEDIA DISCOURSE: A critical-discursive approach

mimo diskurs a že jsou tyto procesy zásadně tvarovány právě těmito diskursy.“ (Chouliarakis, Fairclough 1999: 4)

Abstract—This paper focus on a media presentation of events related to the situation that is generally called as social tension in Janov. The tool of this aim is a specific qualitative research method – critical discourse analysis. The method allows combine classical textual and intertextual analysis. There are identified two ideological practices in the Janov media discourse: (1) construction of Gypsy ethnic category, (2) construction of socially excluded locality. These ideological practices are supported by specific textual features and their concrete discursive expressions, both outlined in the analysis.

Key Words—critical discursive analysis, Janov media discourse, discursive constructivism

SOCIÁLNÍ NAPĚTÍ v Janově je zajímavým příkladem situací, ke kterým v určitých lokalitách České republiky dochází. Snaha podobné situace řešit pak velmi často vychází z terénních výzkumů realizovaných v těchto lokalitách. Zde předkládaná analýza nicméně na žádném takovém výzkumu nestaví. Hlavním cílem této analýzy je totiž analyzovat diskursy¹ neboli analyzovat specifické *textové* reprezentace týkající se právě zmíněného sociálního napětí v Janově.

V rámci presentované analýzy byly proto primárně analyzovány především tematické texty litvínovských RADNICE novin (9), dále pak Homéru (2), výběrově pak byly analyzovány texty Lidových novin (2) a Českých Novin (2). Analyzovaný korpus v žádném případě nepředstavuje konečný výčet publikací věnovaných tématu „napětí v Janově“. Analýza se nicméně snaží nabídnout vzorce a interpretace, které jsou typické pro mediální diskurs o Janově. Jako takové pak představují určitý vědecký model reality.

TEORETICKO-METODOLOGICKÝ ÚVOD

„Je důležitou charakteristikou ekonomických, sociálních a kulturních změn pozdní modernity, že existují jako diskursy stejně jako procesy

¹Pojmem diskurs mám na mysli určitou významovou reprezentaci části světa, která ačkoliv vyjednávána v sociální interakci, je řízena svými specifickými pravidly.

Myšlenka, podle níž jazyk a jeho struktury konstituují lidský svět, resp. určují způsob, jakým náš svět vnímáme (srov. Wittgenstein 1993, Flusser 2005), není ve společenských vědách nová. Od 70. let se nicméně uplatňuje zcela jiná optika tohoto vztahu. S příchodem postrukturalismu se totiž přesunula pozornost od abstraktního *langue* ke konkrétnímu *parole*, neboli pozornost byla přesunuta od jazyka coby systému ke specifickým *diskursům* (Philips, Jørgensen 2002). Podle této optiky je sociální realita konstruována skrze reprezentace a významy cirkulující v rámci diskursů. Neznamená to ovšem, že by realita se svými fyzickými objekty „tam venku“ neexistovala. Nikoliv. Realita „tam venku“ existuje, svůj význam nicméně nabývá právě skrze jednotlivé diskursy.

Kritická diskursivní analýza (KDA), která posloužila k analýze presentované v této zprávě, představuje specifickou odnož diskursivních přístupů. Jako taková se začala formovat v 80. letech a je nejčastěji spojována se jmény Normana Fairclougha (1989, 1992), Ruth Wodacové (1999) a Teuna van Dijka (1997a, 1997b). KDA ale není pouze metodou *sui generis*, jak mnozí mylně předpokládají, nýbrž *ipso facto* i svou vlastní teorií (Philips, Jørgensen 2002). Tvoří ji totiž tzv. „kompletní balík“ („complete package“), který zahrnuje čtyři domény: (1) filosofické (ontologické a epistemologické) premisy, (2) teoretické modely, (3) metodologické postupy a (4) specifické techniky analýzy.

Diskursivní přístupy obecně, a platí to i pro KDA, staví na dvou základních principech: (1) jednou z funkcí jazyka je „dělat věci“ („do things“, srov. Austin 2000), (2) „k děláním věcí lidé užívají specifických *diskursivních praxí*“ (Antaki 2004). Řečeno konkrétněji: KDA přijímá tři metafunkce jazyka Michaela Halliday (srov. Halliday 1994), tzn. tvrdí, že diskursy přispívají ke konstrukci *sociálních identit, sociálních vztahů a vědění a reprezentací* obecně. Diskursy tedy tvarují sociální strukturu a zároveň jsou sociální strukturou tvarovány. Jinými slovy mezi diskursy a sociální strukturou existuje *dialektický vztah*.

V této perspektivě je pak třeba dodat, že tato korelace není neutrálního charakteru. Ba naopak. Diskursy plní tuto funkci vždy z určité perspektivy. Plní totiž přání vždy určité zájmové strany. Jinak řečeno: diskursy jsou ze své podstaty vždy *ideologické*. Pojem ideologie však není

míněn vágní lidový význam spočívající v jednorozměrném přisouzení místa v rámci politického spektra. Nikoliv. Užítím tohoto pojmu „(j)de vlastně o konstrukce významů za účelem udržení vztahů moci, tedy o jejich legitimizaci“ (Vašát 2008:105)

Jak bylo zmíněno v citátu výše, pro pozdní modernitu je typická diskursivní povaha ekonomických, sociálních a kulturních změn. Přímo klíčovou úlohu pak při těchto změnách sehrávají média. Média figurují coby hlavní producenti informací v pozdně moderních společnostech, jsou proto schopna, v souladu s výše načrtnutou teorií, ovlivňovat vědění, postoje, hodnoty, sociální vztahy a sociální identity. (Fairclough 1995)

Z perspektivy trojdimenzionálního modelu KDA (text, diskursivní praxe, socio–kulturní praxe) jde tedy v předkládané analýze o snahu zachytit:

- 1) „Jak je reprezentován svět (události, vztahy apod.)?“
- 2) „Jaké identity jsou přisuzovány zúčastněným v programu nebo příběhu (reportéři, posluchači, odkazovaná či dotazovaná ‘třetí strana’)?“
- 3) „Jaký vztah je ustavován mezi zúčastněnými (např. vztah reportér–posluchač, expert posluchač nebo politik–posluchač)?“ (Fairclough 1995: 5)

TEXTUÁLNÍ ANALÝZA

V této fázi analýzy KDA sleduje lingvistické znaky textu. Snaží se identifikovat gramatické a jiné jevy, které korespondují s intertextuální povahou textu (Fairclough 1992). Snaží se rovněž odhalit, jakým způsobem text přispívá ke konstrukci vztahů mezi lidmi a jejich sociálních identit.

Z pohledu lingvistické analýzy lze analyzovat několik základních kategorií, které je možné v textech identifikovat. Především sociální kategorie „sociálně nepřizpůsobivý“. Pro tuto kategorii jsou typické následující kategoriálně vázané rysy: „poškození cizích věcí, krádeže, vloupání, výtržnictví, rvačky, krádeže pohonných hmot ze zaparkovaných vozidel, neoprávněné obývání bytů, ničení autobusových zastávek.“² Dále lze nalézt odkazy na kategorii „slušných lidí“.

Vzhledem k tomu, že se jedná o kategorii opoziční vůči kategorii předchozí, lze její vázané rysy vymezit takto: „dodržují zákony, nenarušují veřejný pořádek a neporušují mezilidské a sousedské vztahy.“³ Alternativně vůči kategorii „sociálně nepřizpůsobivý“ je někdy užíváno etnické kategorie Romové. Stejně tak kategorii „starousedlíci“ někdy nahrazuje kategorie „slušných občanů“.

Producenti textu novin Radnice se zcela explicitně staví na stranu „slušných občanů“, což častokrát zdůrazňují: „Vedení města Litvínova je na straně slušných lidí.“⁴ V takovém případě pak text plyně přejde od formulace typu „Je třeba otevřeně pojmenovat problémy. . .“ k „Paní

²Vedení města Litvínov je na straně slušných lidí. RADNICE noviny 21(17): 1.

³Vedení města Litvínov je na straně slušných lidí. RADNICE noviny 21(17): 1.

⁴Vedení města Litvínov je na straně slušných lidí. RADNICE noviny 21(17): 1.

ministryně pochopila, že nám již došla trpělivost. . .“⁵ Zároveň se implicitně staví do pozice „mluvčí“ za „slušné občany“ vůči státním strukturám. Jindy se zase staví do pozice represivního aparátu vůči kategorii „sociálně nepřizpůsobivých“ jako např. v komentáři o zneužívání sociálních dávek: „Jsme ale rozhodnutí neustoupit ani o píd'. Naopak, chceme systém ještě vylepšit, protože již nyní přináší pozitivní výsledky.“⁶

INTERTEXTUÁLNÍ ANALÝZA

Cílem této fáze analýzy je nahlédnout text z perspektivy *diskursivní praxe*. Jinými slovy: explikovat způsoby a trajektorie produkce a konzumace textu a artikulovat *diskursy* a *žánry*, které jsou v textu obsaženy.

Z pohledu diskursivní praxe se jedná o komplexní produkci, tzn. v rámci textů je odkazováno na celou řadu jiných domén např. na *diskurs právní, diskurs politický, law enforcement diskurs* apod. Texty novin RADNICE díky svému specifickému statusu coby „Čtrnáctideník pro Litvínov, Lom, Meziboří a okolí“ mixují různé typy žánrů. Především se jedná o tzv. *tvrdé zprávy*, tj. zprávy o událostech z Litvínova a okolí, dále pak žánr *náborů občanů* („Napsali jste nám do redakce“), *policejních statistik* a v ne poslední řadě žánr *presentace názorů vlastních*. Z pohledu diskursů byly v textu identifikovány především dva diskursy, které načrtávají zajímavý vztah jak vůči sobě navzájem, tak i vůči sociální praxi obecně. Na jedné straně to je diskurs *law enforcement*⁷ a na straně druhé diskurs *sociálního vyloučení*. Každý diskurs pak nese jistá specifika.

Diskurs *law enforcement* pracuje zejména s kategorií „sociálně nepřizpůsobivý“. Explicitně se pak v rámci textů vyhýbá etnické kategorii Rom. V textech se často pracuje se žánrem *policejních statistik* např. „Bylo zraněno 5 strážníků MěP, město utrpělo také škodu na majetku, protože byla poškozena jeho čtyři vozidla, jedno zcela hořlavou výbušninou.“⁸ Povoláván je také žánr *presentace vlastních názorů*: „Bez zásadní pomoci státu se janovské sídliště problémů nezbaví,“⁹ jakožto i *náborů občanů*, nicméně výhradně pouze *náborů kategorie „slušných občanů“*: „Obyvatelé Janova využili možnosti setkání se starostou Milanem Štovičkem a místostarostou (viz foto) a nahlas pojmenovali problémy, které jim v Janově znepříjemňují život. Opět to byly stížnosti na nepřizpůsobivé občany, kteří jsou dlouhodobě hluční, nepořádní a vulgární, a o vylepšení vztahů nejeví žádný zájem.“¹⁰ Diskurs *law enforcement* celkově vyznívá více represivně: „Po dohodě

⁵Vedení města Litvínov je na straně slušných lidí. RADNICE noviny 21(17): 1.

⁶Vedení města Litvínov je na straně slušných lidí. RADNICE noviny 21(17): 1.

⁷Z pragmatických důvodů ponechávám anglický výraz. Obvykle se termín překládá jako „orgány činné v trestním řízení“.

⁸Vedení města připravuje opatření k uklidnění situace v janovském sídlišti. RADNICE noviny 20(17): 1.

⁹Bez zásadní pomoci státu se janovské sídliště problémů nezbaví. RADNICE noviny 5(16): 1.

¹⁰Situaci v Janově řeší město mimořádným opatřením. RADNICE noviny 22(17): 2.

s vedením města přijala policie ČR taková bezpečnostní opatření, aby udržela v ulicích města klid a pořádek, a oznámené akce proběhly podle shromažďovacího zákona,¹¹ s čímž také korespondují i nástroje změny (viz níže).

Diskurs sociální exkluze pracuje s kategorií „sociálně vyloučení“. Nevyhýbá se pak rovněž použití etnické kategorie Rom: „Janovští Romové jsou obvykle nezaměstnaní nebo se nechávají zaměstnávat na černo bez smlouvy.“¹² Žánry odpovídají diskursu law enforcement, navíc je však častokrát užito žánru politické řeči, zejména je užito citací bývalé ministryně Džamily Stehlíkové: „Mohu příslibit spolupráci Agentury s přípravou projektů prostřednictvím pracovníka Agentury, který bude sídlit v Mostě (jedna z vybraných lokalit).“¹³ Celkový styl diskursu pak vyznívá spíše inkluzivně, tzn. nesnaží se tolik o represivní kroky, jako spíše o uplatnění mechanismů začleňování: „Odborné předpoklady pro přijetí musí splňovat také 10 nových terénních sociálních pracovníků.“¹⁴

Každý z představených diskursů uplatňuje jiné nástroje řešení sociální změny v lokalitě Janov. K tomu je třeba dodat, že dříve dominující diskurs law enforcement a jeho nástroje byly postupem času vytlačeny diskursem sociálního vyloučení, přičemž zásadní zlom představovalo zařazení Janova mezi tzv. „vyloučené lokality“.

SOCIO-KULTURNÍ PRAXE

„Je úplně jedno, zda se svištící baseballovou pálkou ohání anarchista s šátkem, holá lebka v bomberu, nebo Rom z ghetta.“¹⁵

Specifikou KDA je snaha o propojení lingvistických struktur a diskursivní praxe se širšími socio-kulturními procesy. KDA za tímto účelem využívá minulých i současných socio vědních konceptů a teorií. V této fázi analýzy rovněž dochází k identifikaci ideologií, které se na socio-kulturních procesech podílejí.

Identifikované diskursy (law enforcement a sociální vyloučení) prostoupené různou měrou v různých textech implikují jak jiné vztahy mezi zúčastněnými aktéry, tak i nástroje změny současné situace. Represivní styl diskursu law enforcement užívá poukázek, které mají snižovat zneužívání sociálních dávek či různé policejní intervence. Cílem těchto intervencí je ukázat „sociálně nepřizpůsobivé“, zajistit dodržování práva a společenských norem obecně. V rámci tohoto diskursu jsou nicméně významy konstruovány pouze jednostranně, přičemž je umlčen hlas samotných „sociálně nepřizpůsobivých“. V rámci diskursu

¹¹Vedení města připravuje opatření k uklidnění situace v janovském sídlišti. RADNICE noviny 20(17): 1.

¹²Analýza: Situace v Janově se vyřeší za deset let. České Noviny 19. 3. 2009. Dostupné na: http://www.sportovninoviny.cz/zpravy/analiza-situace-v-janove-se-vyresi-za-deset-let/366405&id_seznam=912.

¹³Bez zásadní pomoci státu se janovské sídliště problémů nezaví. RADNICE noviny 5(16): 1.

¹⁴Vedení města Litvínov je na straně slušných lidí. RADNICE noviny 21(17): 1.

¹⁵Poučení z Janova: návrat hodnot. Lidové noviny 24. 11. 2008. Dostupné na: http://www.lidovky.cz/poucení-z-janova-navrat-hodnot-dzr/ln_nazory.asp?c=A081124_101508_ln_nazory_nev.

se prolínají explicitní kategorie „sociálně nepřizpůsobivých“ s implicitní kategorií Rom. V takovém případě dochází ke konfuzi významů odkazujících k porušování zákonů na jedné straně a porušování norem majoritní společnosti na straně druhé. Dochází tak k argumentaci, která míchá např. *krádež auta s nepořádností*. Tato diskursivní konstrukce pak má za následek bezděčné přisuzování nezákonných praktik i těm lidem, kteří jednájí pouze podle odlišných norem, což je obecně staví do submisivní mocenské pozice. Skrytě pak na základě těchto praktik dochází ke konstrukci etnické kategorie Romů.

Inkluzivní styl diskursu sociálního vyloučení naopak zdůrazňuje nutnost projektů a dotačního systému Evropské unie k dosažení sociální změny. Lokalita Janov je v tomto diskursu konstruována coby *sociálně vyloučená*, či dokonce coby *ghetto*. Jako taková je pak podle diskursu sociálního vyloučení obývána převážně lidmi spadajícími do kategorie Romů. Cílem sociální změny je inkluze vyloučených osob a celková revitalizace lokality. Nicméně to, co začalo stížnostmi na „sociálně nepřizpůsobivé“ občany, se transformovalo do snahy o celkovou revitalizaci lokality. Paradoxní ovšem je, jak je upozorňováno v jednom komentáři textu z Lidových novin, že tzv. Romové, ačkoliv tematizovaní coby převážní obyvatelé lokality, jsou v podstatě v lokalitě minoritní kategorií omezující se pouze na několik domů. Komentátor doslova píše: „V Janově žijí, a proto bych si dovolil odhadnout, Romů zde žije tak pět až deset procent, a to rozhodně většina není. Přesněji vzato větší výskyt Romů je jen v centrální části čtvrti. V okrajových částech nejsou takřka žádní nebo jen ti slušní, kteří bez problémů žijí mezi většinovým obyvatelstvem. I je poškozují skandalizování romské problematiky.“¹⁶

Je zřejmé, že v případě Janova dochází ke specifické mediální konstrukci lokality, a tím pádem i sociální reality. Janov je tak širší veřejností vnímán coby vyloučená lokalita, a je tak podle toho s ní nakládáno. Je možné se domnívat, že této presentaci do jisté míry napomohli litvínovští představitelé, kteří častokrát traktovali lokalitu coby vyloučenou, či dokonce coby ghetto. Tato dikce pak byla přijata vrcholnou politikou, přičemž tyto kontakty dostaly oficiální rozměr, tím že byla lokalita přijata do seznamu 13 vyloučených lokalit v ČR. Tento status nicméně nekorresponduje s názory některých obyvatel samotné lokality, přičemž lze nalézt explicitní tendence tyto protihlasy bagatelizovat: „K velmi emotivní výměně názorů došlo mezi stěžovateli a hrstkou obyvatel hájících Romy.“¹⁷

¹⁶Většina obyvatel Janova nejsou Romové. Lidové noviny 20. 11. 2008. Dostupné na: http://www.lidovky.cz/dopisy-redakci-010-noviny.asp?c=A081121_000051_ln_noviny_sko-klic=228686mes=081121_0.

¹⁷Situaci v Janově řeší město mimořádným opatřením. RADNICE noviny 22(17): 2.

DISKURSY O JANOVĚ		
diskurs/y	law enforcement	sociální vyloučení
sociální kategorie	sociálně nepřizpůsobivý	sociálně vyloučení, Romové
žánry	tvrdá zpráva, policejní statistiky, prezentace vlastních názorů, názory občanů	tvrdá zpráva, policejní statistiky, prezentace vlastních názorů, názory občanů, politická řeč
styl	represe	inkluze
nástroje změny	poukázky, policie apod. „Radnice již před rokem společně s Ústeckým krajem a Úřadem práce v Mostě zahájila projekt minimalizace zneužívání sociálních dávek formou poukázek.“ ¹⁸ „Nebezpečnost situace si vyžádala zásah policie.“ ¹⁹	dotací systém „Je nutné problémy přesně pojmenovat, vytvořit projekty a dosáhnout jimi na evropské peníze.“ ²⁰ „Musíme realizovat smysluplné projekty, na které potřebujeme získat dotace, protože peníze z rozpočtu města nepokryjí veškeré náklady revitalizaci Janova.“ ²¹
ideologie	konstrukce etnické kategorie Romů	konstrukce sociálně vyloučené lokality

Obr. 1. Diskursy o Janově

18192021

Vlivem spáchané trestné činnosti, na kterou poukazovala kategorie „slušných obyvatel“, a odlišných norem a životního stylu byla zkonstruována kategorie „sociálně nepřizpůsobivých“ implicitně odkazující k „etnické kategorii Romů“. Kvůli artikulaci „etnické kategorie Romů“ došlo ke zkonstruování „sociálně vyloučené lokality“, kterou nelze revitalizovat jiným způsobem než státními a evropskými dotacemi. To, co začalo nespokojeností s „hrstkou“ (tzn. ještě menší částí než pět až deset procent) „nepřizpůsobivých“ obyvatel, skončilo „vyloučením“ celé lokality. Oba diskursy se až dokonale doplňují, přičemž nikoho už ani nenapadne, že stejně jako ne každá holá lebka nosí bombera, tak i ne každý „Rom“ musí být z ghetta.

POUŽITÁ LITERATURA

- [1] ANTAKI, C., et al. 2003. Discourse Analysis Means Doing Analysis: A Critique Of Six Analytic Shortcomings. Submission to Discourse Analysis Online. Přístupné na: (<http://extra.shu.ac.uk/daol/articles/v1/n1/a1/antaki2002002-paper.html>), stáhnuto: 13. 3. 2008.
- [2] ANTAKI, C. 2004. Analysing Talk and Text. A Course for the Universidad Autónoma de Barcelona. Přístupné na: (<http://www-staff.lboro.ac.uk/ssca1/t/home.htm>), stáhnuto: 13. 3. 2008.
- [3] AUSTIN, J. L. 2000. *Jak udělat něco slovy*. Praha: Filosofia.
- [4] FLUSSER, V. 2005. *Jazyk a skutečnost*. Praha: Triton.
- [5] HALLIDAY, M. 1994. *Introduction to Functional Grammar*. London: Edward Arnold.
- [6] CHOULIARAKI, L., FAIRCLOUGH, N. 1999. *Discourse in Late Modernity*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- [7] FAIRCLOUGH, N. 1989. *Language and Power*. London: Longman Inc.
- [8] FAIRCLOUGH, N. 1992. Discourse and text: linguistic and intertextual analysis within discourse analysis. *Discourse and Society*. 3(2):193–217.
- [9] FAIRCLOUGH, N. 1995. *Media Discourse*. London: Edward Arnold.
- [10] PHILLIPS, L., JØRGENSEN M. 2002. *Discourse Analysis as Theory and Method*. London: Sage Publications.

¹⁸Vedení města Litvínov je na straně slušných lidí. RADNICE noviny 21(17): 1.

¹⁹Nebezpečnost situace si vyžádala zásah policie. RADNICE noviny 19(17): 1.

²⁰Dělnická strana sídliště Janov nespasí. RADNICE noviny 17(17): 2.

²¹Bez zásadní pomoci státu se janovské sídliště problémů nezaví. RADNICE noviny 5(16): 1.

- [11] VAŠÁT, P. 2008. *Kritická diskursivní analýza: sociální konstruktivismus v praxi*. AntropoWebzin 2–3(4): 101–112.
- [12] VAN DIJK, T. (Ed.) 1997a. *Discourse as Structure and Process*. London: SAGE.
- [13] VAN DIJK, T. (Ed.) 1997b. *Discourse as Social Interaction*. London: SAGE.
- [14] WITTEGENSTEIN, L. 1993. *Filosofická zkoumání*. Praha: Filosofia.
- [15] WODACK, R. et al. 1999. *Discursive Construction of National Identity*. Edinburgh: Edinburgh University Press.

*Publikace textu v časopise AntropoWebzin byla podpořena v rámci studentské grantové soutěže ZČU, projekt číslo SGS–2010–019.

